

DE RETORICA VAN MULTATULI EN MAX HAVELAAR

NIEUWE PERSPECTIEVEN OP MULTATULI

18 JANUARI 2019

Jaap de Jong

Journalistiek & Nieuwe Media

Nederlandse taal en cultuur

Onze Taal

j.c.de.jong@hum.leidenuniv.nl

*met dank aan Marieke Kettlitz & Bert Besterveld

Universiteit Leiden

W.A. en Multatuli

Multatuli?

Van de maan af gezien zijn we allen even groot. (Idee 155)

Ik leg me toe op het schrijven van levend Hollandsch.

Maar ik heb schoolgegaan. (Idee 40)

Multatuli als spreker

- Toespraken tournees
- Heilig vuur: 'onbeschrijfelijke geestdrift'
- Ideeën en parodieën
- Max Havelaar: **Toespraak tot de Hoofden van Lebak**

“Wie verveelt heeft
ongelyk.”
(Multatuli)

Spoeedcursus Retorica

Officia oratoris: takenleer

- Inventio
- Dispositio
- Elocutio
- Memoria
- Actio

Retorische theorie

- Takenleer: inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio
- Delenleer: exordium-peroratio
- Overtuigingsmiddelen: ethos, logos & pathos

Genre: gelegenheid met beleid

- Nieuwe leider: competent
- Dank voor aanstelling
- Belofte: zal me inzetten
- Oproep tot samenwerking
- Taakopvatting: analyse van situatie en nieuw beleid
- Positief slot: samenwerken

Analyse

1 Publieksgerichtheid.

Verdiep je in je publiek

Film: Peter Faber in het Maleis!

Analyse

- 1 Havelaar gaat heel ver in de aanpassing aan zijn publiek.
- 2 Ethosstrategie.

Analyse

- 1 Havelaar gaat heel ver in de aanpassing aan zijn publiek.
- 2 Havelaar verwoordt zijn harde boodschap vooral zacht (ethosstrategie: nederig, deskundig en vastberaden).
- 3 Logosstrategie: standaardgeschildpunten

Beleidstopiek (Braet: 2007, 30)

1. Er is een **ernstig** en aan het huidige beleid **inherent** probleem dat om een oplossing vraagt.
2. Mijn beleidsvoorstel zal het probleem **doeltreffend** oplossen.
3. Mijn voorstel is **uitvoerbaar**.
4. De voordelen van mijn plan **wegen op** tegen eventuele nadelen.

Analyse

- 1 Havelaar gaat heel ver in de aanpassing aan zijn publiek.
- 2 Havelaar verwoordt zijn harde boodschap vooral zacht (ethosstrategie: nederig, als vriend, deskundig en vastberaden).
- 3 De argumentatie is tamelijk breed en op sommige punten diep, maar onvolledig (logosstrategie: standaardgeschildpunten).

Analyse

- 1 Havelaar gaat heel ver in de aanpassing aan zijn publiek.
- 2 Havelaar verwoordt zijn harde boodschap vooral zacht (ethosstrategie: nederig, als vriend, deskundig en vastberaden).
- 3 De argumentatie is tamelijk breed en op sommige punten diep, maar onvolledig (logosstrategie: standaardgeschildpunten).
- 4 Pathosstrategie

Analyse

- 1 Havelaar gaat heel ver in de aanpassing aan zijn publiek.
- 2 Havelaar verwoordt zijn harde boodschap vooral zacht (ethosstrategie: nederig, als vriend, deskundig en vastberaden).
- 3 De argumentatie is tamelijk breed en op sommige punten diep, maar onvolledig (logosstrategie: standaardgeschildpunten).
- 4 Havelaar kiest heftige emotionerende stijlmiddelen om de urgentie van de problemen in geuren en kleuren onontkoombaar te schilderen (pathosstrategie: in toespraak benadrukt).
- 5 Actio.

Analyse

- 1 Havelaar gaat heel ver in de aanpassing aan zijn publiek.
- 2 Havelaar verwoordt zijn harde boodschap vooral zacht (ethosstrategie: nederig, als vriend, deskundig en vastberaden).
- 3 De argumentatie is tamelijk breed en op sommige punten diep, maar onvolledig (logosstrategie: standaardgeschildpunten).
- 4 Havelaar kiest heftige emotionerende stijlmiddelen om de urgentie van de problemen in geuren en kleuren onontkoombaar te schilderen (pathosstrategie: in toespraak benadrukt).
- 5 Havelaars timing en stem, ongekunsteldheid, formuleringsgemak en retorische pauzes passen precies bij de ontwikkeling van zijn verhaal (actio).

Multatuli en TED Talks

- 'Ideas Worth Spreading'
- Toespraak van je leven
- **Steve Jobs: How to live before you die**
- **Generaal Peter van Uhm: Why I choose a gun**
- **Ken Robinson: Schools kill creativity**
- **Multatuli: Levend Hollandsch. Maar ik heb schoolgegaan.**

Multatuli als ideale TED-spreker

Peroratio

- De Toespraak: ideaal onderwijsmateriaal voor literatuur, cultuur en taalbeheersing/retorica
- Multatuli ideale TED-spreker
- Max Havelaar: schutspatroon voor de vlammeende toespraak

Max Havelaar Toesprakentoernooi

‘Wie verveelt heeft ongelyk!’

DE RETORICA VAN MULTATULI EN MAX HAVELAAR

NIEUWE PERSPECTIEVEN OP MULTATULI

27 JANUARI 2017

Jaap de Jong

Journalistiek & Nieuwe Media

j.c.de.jong@hum.leidenuniv.nl

*met dank aan Marieke Kettlitz & Bert Besterveld

Universiteit Leiden

Havelaar hield rekening met zijn publiek

- Sprak in Maleis (bestuurstaal van de Hoofden)
- Herkenbare metaforen (geografisch en ruraal)
 - met talrijke passages over *gamelang*, *padie*, rijstvelden, bomen, buffels en buurstreken ('in Tjikandi en Bolang en in het Krawangsche [...])'
- Bescheiden
 - 'Ik weet dat er onder ulieden zijn, die uitsteken in kennis en in braafheid van hart: ik hoop mijn kennis door de uwe te vermeerderen, want zij is niet zo groot als ik wenste.'
- Slecht nieuws: welwillend en ontwapenend
 - 'Hoofden van Lebak, er is veel te arbeiden in uw landstreek!'
 - 'Wij hebben iets schoons te doen.' En 'Ik verzoek u nogmaals my te beschouwen als een vriend.'

2 Structuur: Inleiding

- Sla je inleiding nooit over:
- Attentum: Geef publiek reden te luisteren

Job Cohen op de Dam bij de dood van Theo van Gogh:

‘Er is vandaag een Amsterdammer vermoord.’

2 Structuur: Inleiding

- Sla je inleiding nooit over:
- Attentum: Geef publiek reden te luisteren

“Wonderland: van Pietje Bell tot Harry Potter.” Zo heet de tentoonstelling die vandaag hier in de Kunsthal van start gaat. Ik mag de tentoonstelling officieel openen. Een hele eer, maar ik vraag me wel af waarom die eer aan mij toevalt. Zoveel lijkt ik nu toch ook weer niet op ...

2 Structuur: Inleiding

- Sla je inleiding nooit over
- Attentum: Geef publiek reden te luisteren

“Wonderland: van Pietje Bell tot Harry Potter.” Zo heet de tentoonstelling die vandaag hier in de Kunsthal van start gaat. Ik mag de tentoonstelling officieel openen. Een hele eer, maar ik vraag me wel af waarom die eer aan mij toevalt. Zoveel lijkt ik nu toch ook weer niet op ... Pietje Bell.’

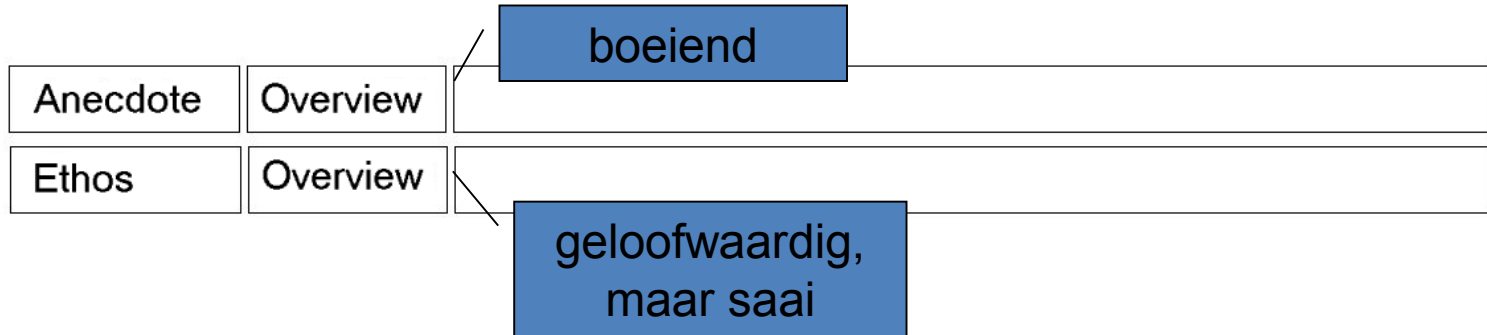
2 Structuur: Inleiding

- Sla je inleiding nooit over:
- Attentum: Geef publiek reden te luisteren
- Benevolum: Maak je publiek welwillend door slim compliment; betrokkenheid; ethos.
- Docilem: Stel je publiek in staat je verhaal te volgen; twee vragen die je gaat beantwoorden.

Een goed begin

- Moderne adviseurs:
 - veel nadruk op aandachtig maken
 - veel nadruk op begrip vergroten (overzicht geven)
- Ingenieurs [n=1000]:
 - niet belangrijk; relatief moeilijk
 - weinig aandachtstechnieken; beperkt ethos benadrukken; regelmatig overzicht geven
- Speechschrijvers [n=27]:
 - erg belangrijk
 - veel aandachtstechnieken; weinig overzicht geven; beperkt ethos benadrukken; veel vleien en prijzen

Inleidingstechnieken

- Gemeten direct na de inleiding: significante verschillen

Inleidingstechnieken

[complete presentatie = 18 minuten]

Meten: boeiendheid;
geloofwaardigheid;
begrip

Anecdote-R	Overview	<i>kern van de presentatie</i>
Anecdote-NR	Overview	
Ethos	Overview	
Directe aanpak	Overview	

- Gemeten direct na de inleiding: significante verschillen
- Boeiendheids-/geloofwaardigheidseffecten verdwijnen na 18 minuten
- Luisteraars onthouden minder in *Directe aanpak* conditie
- Geen verschil tussen relevante en niet-relevante anekdotes

[Andeweg, De Jong & Hoeken, 1998]

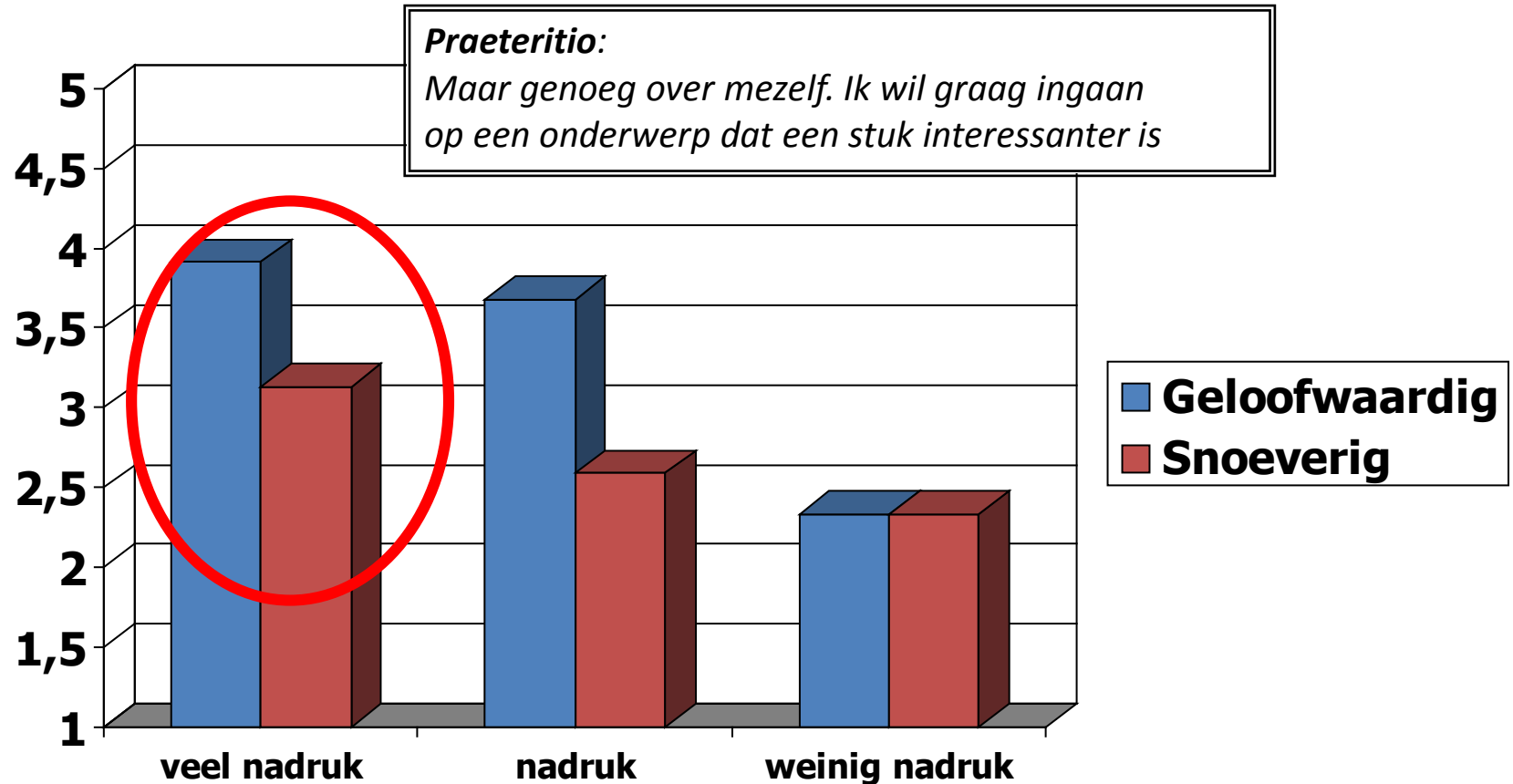
Pochen

De laatste jaren hebben wij zeer veel ervaring opgedaan met de zogenaamde ARBO-kwaliteitsscan. Dit is een speciale, door ons ontwikkelde methode, om de arbeidsomstandigheden binnen bedrijven te diagnosticeren. Deze, in de vakliteratuur erg geprezen, methode is onder mijn leiding met succes toegepast ...

Pochen

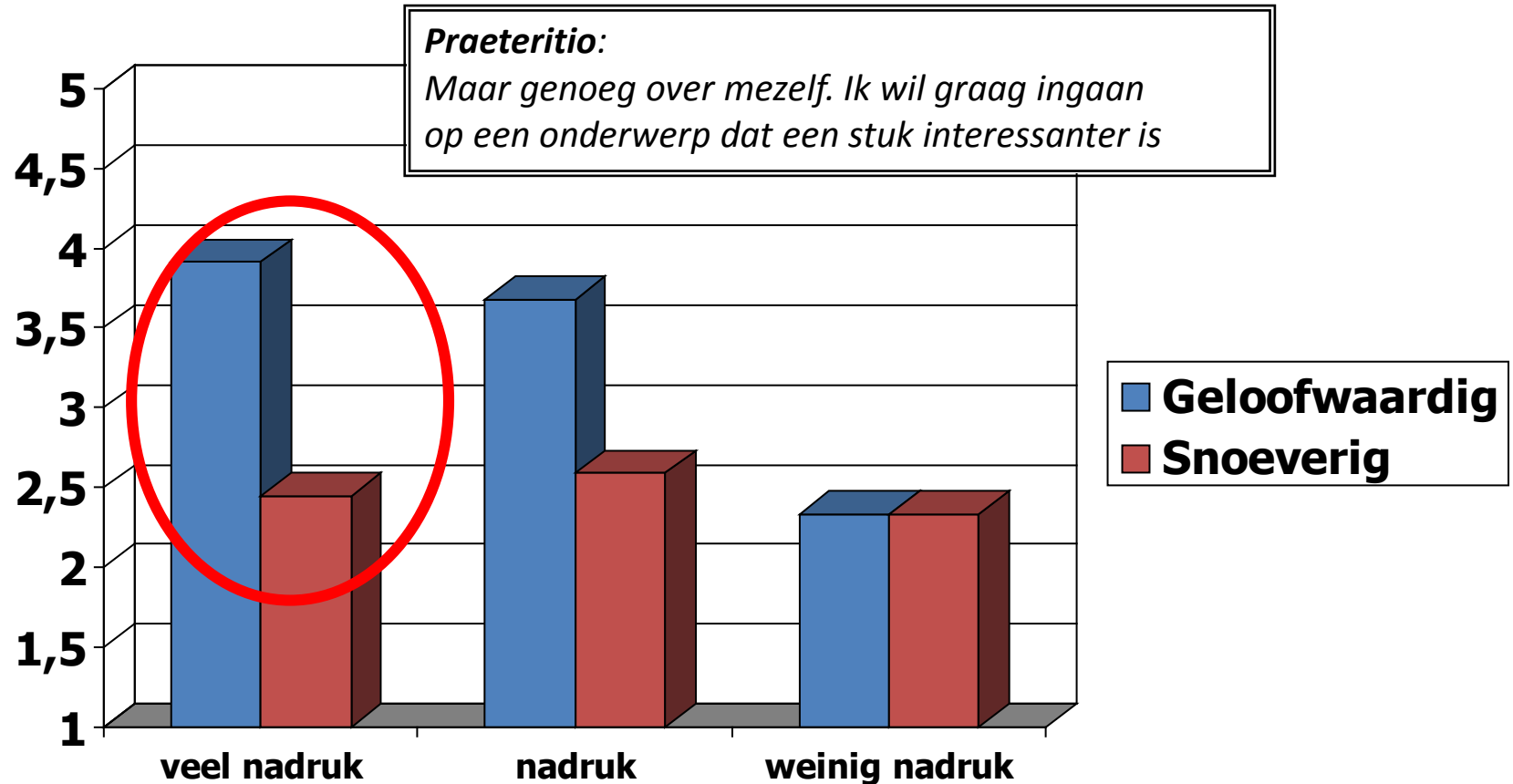
De laatste jaren hebben wij zeer veel ervaring opgedaan met de zogenaamde ARBO-kwaliteitsscan. Dit is een speciale, door ons ontwikkelde methode, om de arbeidsomstandigheden binnen bedrijven te diagnosticeren. Deze, in de vakliteratuur erg geprezen, methode is onder mijn leiding met succes toegepast ...

Pochen of niet?

[DeCorte, De Jong & Andeweg, 2006]

Pochen of niet?

[DeCorte, De Jong & Andeweg, 2006]

Steve Jobs: graduation speech

De Inleiding

- is essentieel volgens:
 - Cicero en Quintilianus
 - Moderne adviseurs
 - Professionele speechschrijvers
- niet (altijd) nodig volgens
 - Aristoteles
 - Nederlandse ingenieurs

Instrument voor analyse en ontwerp van inleidingen:
drie functies: *attentum*, *benevolum* en *docilem parare*
en tientallen technieken om die functies te vervullen.

Technieken die (lokaal) werken: anekdotetechniek;
ethos (snoeven + praeteritio).
Niet werken: directe aanpak; te veel vleien.

2 Structuur: Slot

- Kondig subtiel einde aan
- Geef pakkende samenvatting (van standpunt en twee argumenten)
- Zoek veelzeggende slotwoorden en stijlvormen

Analysemodel Andeweg & De Jong 2004

Tabel 1 Analysemodel peroratio

Klassieke technieken	Moderne technieken
	Attentum: aandacht trekken
[geen techniek]	Aankondiging slot
	Affectus: emotioneren (benevolum)
Medelijden opwekken (commiseratio)	Aanzetten tot actie
De eigen partij prijzen	Dankwoord
Anticiperen op de tegenstander	Heilwens
Oproepen van negatieve gevoelens (indignatio)	Bemoediging
Onderdrukken van positieve gevoelens voor tegenstander	Vleien en prijzen
Verzachtende omstandigheden / excuseren	Samenwerking / wij-gevoel
Publiek bang maken	<u>Diverse stijlmiddelen:</u> Herhalingsfiguren; Anekdote; Contrast; Citaat; Uitdrukking; Metafoor; Paradox / doordenker; Vraag, Humor
	Recapitulatio: hoofdzaken in herinnering roepen (docilem)
Herhaling/Samenvatting: Propositio, Confirmatio, Refutatio	Cirkeltechniek

Een goed slot

- Klassieke adviezen: laatste kans op overtuigen (samenvatten en gevoelens opwekken)
- Speechschrijvers: terugkeren naar begin, emotioneren, (soms) samenvattende zinnen.

Binnenlandse zaken / Onderwijs: n=66

Slottechnieken	Alle speeches		Beleid		Gelegenheid	
	1988/9	2003/4	1988/9	2003/4	1988/9	2003/4
Samenvatting	27	13	35	25	15	8
Cirkeltechniek	12	52	10	50	15	54

Aankondiging Slot

Ik rond af met de volgende opmerkingen.

Zoals ik in de inleiding al zei <verwijzing naar inleiding>

- Aankondiging leidt tot ‘opstaanpsychose’
[Weller & Stuiveling, 1961]
- Aankondiging: “is een snufje reukzout”
[Steward, e.a., 1996]
- “Presenters [5 conference speakers] do not usually signal explicitly where they are in the presentation”

[Anthony, Orr & Yamazaki, 2007]

Aankondigen van het slot

- Presentatie van 17 minuten (twee versies) .
- [klein verschil] met/zonder de zin:
Ik rond af met de volgende opmerkingen.
Zoals ik in de inleiding al zei <verwijzing naar inleiding>.
- Ervaren presentator
- Opgenomen op video/ digitaal aangepast
- Publiek: 156 studenten (Leiden / Delft)

Hoe effect meten?

- **Aandacht => meer herinnerd**
 - Multiple-choice test [7 van 30 vragen]
 - Open vraag [wel/niet herinnering van de inleiding]
- **Waardering van de presentatie**
 - inhoud (4 stellingen: $\alpha = .73$)
 - structuur [gevoel van 'afgerondheid']
(5 stellingen: $\alpha = .75$)

Presentatiestructuur

Inleiding [voorbeeld & overzicht]

Afsluiting

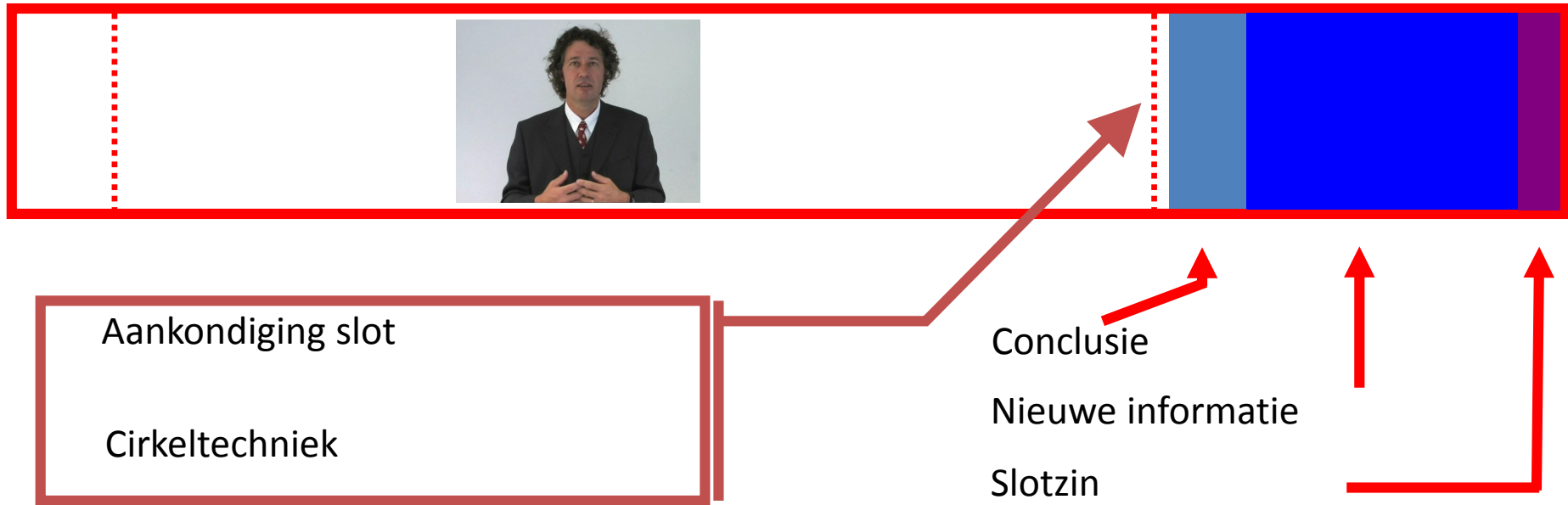
Aankondiging slot

Cirkeltechniek

Conclusie

Nieuwe informatie

Slotzin

2 Structuur: Slot

Steve Jobs:

‘En het belangrijkste: heb de moed om je hart en intuïtie te volgen. Zij weten wat je wilt worden. De rest is bijzaak. [...] Stay hungry. Stay foolish.’

het slot

Het slot is essentieel onderdeel van de presentatie volgens: klassieke auteurs; moderne adviseurs; professionele speechschrijvers

Analyse: samenvattingen blijken relatief vaak afwezig en afsluitingen weinig memorabel (wat vorm betreft)

Adviseurs: aankondigen van slot is (modern) discussiepunt.

Experiment: aankondigen slot (met cirkeltechniek) verfrist aandacht luisteraar, brengt inleiding in herinnering en geeft een gevoel van 'afgerondheid'.

Steve Jobs: graduation speech

Analyse van toespraak tot de hoofden van Lebak

- Voor wie gehouden /welk doel?
- Lees inleiding en analyseer welke technieken M. inzet om welke functies te vervullen
- Lees slot, idem

- Jong, J.C. de (2011) 'Houwdegen en floret. Retorische strategieën van het triumviraat Rutte, Verhagen en Wilders.' *Ons Erfdeel, Vlaams-Nederlands Cultureel Tijdschrift* 2 (54) p. 108-117.
- Jong, Jaap de (2010) Sprezzatura in Den Haag. Retorische stijl in ministeriële toespraken. J. Fenoulhet & J. Renkema (red.) *Internationale Neerlandistiek: een vak in beweging*. (Lage Landen Studies 1). pp 167-182.
- Bas A. Andeweg, Jaap C. de Jong & Frédérique van Breugel (2010) *The First Minutes of Conference Presentations: An Analysis of the Opening of 16 Research Papers*. Proceedings IEEE International Professional Communication Conference 7-9 July Enschede. 262-272.
- Andeweg, B., Jong, J. de, M. Wackers (2009) 'Het einde is nabij.' Het effect van slotaankondiging in toespraken op waardering en retentie. In W. Spooren e.a.(Eds.), In W. Spooren e.a.(Eds.) *Studies in taalbeheersing* 3. Assen: Van Gorcum, 31-42.
- Hopstaken, T. en Jong, J.C. (2009) Humor in lekenpraatjes. De ontwikkeling en toepassing van een humoranalysemodel voor toespraken. In W. Spooren e.a.(Eds.) *The Next_Level, Studies in Taalbeheersing* 3. Assen: Van Gorcum, 111-124.
- Andeweg, B.A. & Jong, de J.C. & Wackers, M. (2009) Making the circle round. The power of closing strategies in speeches. In: Haaften, T. van, Jansen, H., Jong, J. de & Koetsenruijter (eds.) *Proceedings of the second Rhetoric in Society conference University of Leiden*, ISBN/EAN: 978-90-9024676-5
- Andeweg, B. & J. de Jong (2008) Professionalisering van de speechproductie. Veranderingen in 15 jaar departementale toespraken. *Tijdschrift voor Taalbeheering*, 30 (2008), 3, 224-248.
- 'Jong, J. de & B. Andeweg (2008) All's well that ends well: the problem of peroratio in ministerial speeches. In: Dam, L., L. Holmgreen & J. Strunck (eds.) *Rhetorical aspects of discourses in present-day society*. Cambridge Scholars Publishing. 31-50
- Andeweg, B. & J. de Jong (2004). De eerste minuten: attentum, benevolum en docilem parare in de inleiding van toespraken. Diss. KU Nijmegen. Den Haag: SDU Uitgevers.

‘Wie verveelt heeft ongelyk!’

<https://www.universiteitleiden.nl/agenda/extra/2019/11/max-havelaar-toesprakentoernooi>

8 youtube filmpjes

9 november 2019 Max Havelaar

Toesprakentoernooi

Pathos